

**А. О. ЯСЬ. СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИБОРЧИХ ПРАВ НА ТЕРИТОРІЇ
УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ 1917–1991 РОКІВ**

Проаналізовано норми, що встановлювали кримінальну відповідальність за порушення виборчих прав протягом радянської доби (1917–1991 роки), що дає можливість виокремити та прослідкувати основні етапи розвитку такої відповідальності, зміну ставлення суспільства до виборчих прав, усвідомлення їх ролі та місця серед інших громадянських прав.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, виборчі права, радянська епоха.

Проанализированы нормы, которые регулировали уголовную ответственность за нарушение избирательных прав на протяжении советской эпохи (1917–1991 года), что дает возможность проследить основные этапы развития такой ответственности, изменение отношения общества к избирательным правам, осознание их роли и места среди других гражданских прав.

Ключевые слова: уголовная ответственность, избирательные права, советская эпоха.

In the offered article an author analyses norms which regulated criminal responsibility for violation of the right to vote during a soviet epoch (1917–1991 year), that enable to understand the basic stages of development of such responsibility, change of relation of society to the right to vote, awareness of their role and place among other civil laws.

Key words: regulated criminal responsibility, the right to vote, soviet epoch.

В юридичній літературі досить мало уваги приділялося дослідженню проблем, які б стосувалися розвитку кримінального законодавства, що встановлює відповідальність за злочини проти виборчих прав громадян. Історичні джерела, як правило, за рідким виключенням, розглядають виборчі права як інститут конституційного права.

Серед науковців, які приділяли увагу розвитку виборчих прав, слід назвати В.В. Водовозова, А.Н. Красікова, М.М. Ісаєва, С.В. Юшкова, М.С. Таганцева, І.М. Данилевського, І.Я. Фроянова та ін.

У ХХІ столітті такі науковці, як С.Я. Лихова, Л.П. Медіна, М.О. Мягков, свою роботу присвятили вивченню кримінальної відповідальності за перешкоджання здійсненню виборчого права, в тому числі аналізували історію розвитку кримінального законодавства, що встановлює відповідальність за злочини проти виборчих прав громадян.

Саме після повалення монархічного ладу загальні виборчі права як інститут набувають класичного сенсу та стають інструментом впливу громадян на державу. І саме з цього часу набуває найбільшого значення законодавче встановлення кримінальної відповідальності за порушення виборчих прав, як елемент системи гарантування таких прав.

Виборче право, встановлене на території України після 1917 року першою радянською Конституцією, було практично таким, яким воно існує до сьогоденного часу¹. Отже, саме з даного часу найбільш доцільно вести мову про появу виборчих права – об'єкта кримінально-правової охорони у сучасному значенні.

Керівні начала з кримінального права РРФСР 1919 р. – перший нормативний документ у галузі кримінального права радянської доби – взагалі не містили положень, які можна було б віднести до інститутів Особливої частини кримінального права, хоча, враховуючи предмет дослідження, необхідно вказати на наступне: в ст. 25 Керівних начал передбачені види покарання і серед інших у п. К – позбавлення політичних прав, у п. А – оголошення ворогами революції або народу (це, по суті, теж означає позбавлення як прав, так і життя). На жаль, у цьому історичному документі не розкритий зміст цих покарань².

Наступним джерелом є Кримінальний кодекс УРСР 1922 р.³, який сприйняв текст відповідних статей КК РРФСР 1922 р. дослівно, і що стосується покарання, і що стосується складу злочину, навіть зберігши нумерацію відповідних статей.

В КК УРСР 1922 р. у ст. 32 п. Ж – передбачене покарання у вигляді «поразки прав», а у ст. 401 розкривається зміст цього виду покарання, під яким законодавець розуміє позбавлення на строк не більше 5 років активного і пасивного виборчого права; активного і пасивного виборчого права в професійні та інші організації, права займати відповідальні посади, а також бути засідателями в народному суді, захисниками у суді, піклувальником або опікуном. Строк поразки прав для засуджених до позбавлення волі вираховується з моменту його відбуття або умовно – дострокового звільнення від нього. Поразка прав призначається судом як додаткове покарання при винесенні обвинувальних вироків. Постановка питання про поразку прав при засудженні для суду є обов'язковою, якщо в Кримінальному кодексі вказане покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше одного року і більш тяжке.

Таким чином, можна зробити висновок, що практично всі засуджені позбавлялися політичних прав.

Що стосується Особливої частини КК УРСР 1922 р., то в ній передбачено тільки один склад злочину, який умовно можна віднести до злочинів проти виборчих прав, а саме ст. 104 КК УРСР 1922 р. – участь у виборах в Ради особи, яка не має на те законного права. Карється цей злочин примусовими роботами на строк не нижче трьох місяців. З аналізу санкції можна зробити висновок, що таке додаткове покарання як поразка прав у даному разі не застосовується. Цей злочин вважається злочином проти порядку управління.

Наступним етапом були Основні начала з кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1924 р. і КК УРСР 1927 р. В Основних началах у ст. 13 п. Д містилося таке покарання, як поразка прав. Під поразкою прав законодавець розумів практично ті ж самі обмеження, які передбачалися в КК УРСР 1922 р. Основні начала включали в себе тільки окремі інститути Загальної частини кримінального права. У 1927 році Постановою ЦВК СРСР від 25 лютого 1927 р. «Про зміну Основних начал кримінального законодавства СРСР і союзних республік» були внесені зміни, але що стосується покарання у вигляді поразки прав в контексті позбавлення виборчих прав, воно залишилося незмінним. З 1924 року по 1926 рік було прийнято цілий ряд Постанов ЦВК і РНК СРСР, якими вносилися суттєві зміни і доповнення в кримінальне законодавство, але позбавлення активного і пасивного виборчого права залишилося як складова частина покарання у вигляді поразки прав⁴.

В КК УРСР 1927 р. поразку прав як захід соціального впливу, що застосовувався відповідно до Кримінального кодексу по відношенню до осіб, які вчинили злочини, було закріплено у п. «Д» ст. 21 КК. В Особливій частині КК УРСР 1927 р. у ст. 85 передбачений склад злочину – участь у виборах у Ради особи, яка

завідомо для неї не має виборчого права, – карається примусовими роботами на строк до шести місяців або штрафом до п'ятисот карбованців. У 1929 році КК УРСР 1927 р. було доповнено відповідно до Постанови ВЦВК і РНК УРСР від 6 лютого 1929 р. ст. 85-1 – «перешкоджання особам найманої праці в селі здійснювати виборчі права – примусові роботи або штраф до однієї тисячі карбованців».

Постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Ради народних Комісарів УРСР від 3 жовтня 1928 р. скасовувалися Постанови від 18 грудня 1926 р. «Про затвердження інструкції про вибори в Ради» (ЗУ УРСР 1926, № 79, ст. 478) і «Інструкції про вибори в Ради» (ЗУ УРСР 1929, № 79, ст. 479) і затверджувалася інструкція про вибори в Ради і встановлювалося коло осіб, які були занесені в списки виборців і на день виборів втратили це право (були засуджені із застосуванням поразки прав). Такі особи не могли брати часті у виборах і за порушення цієї інструкції несли кримінальну відповідальність за ст. 85 КК УРСР 1927 р.⁵

У 1934 році 13 жовтня Постановою ВЦВК УРСР була затверджена Інструкція про вибори до Рад і на з'їзди Рад УРСР, в якій передбачалося, що особи, які перешкоджають виборцям здійснювати їх виборчі права, притягаються до кримінальної відповідальності відповідно до Кримінального кодексу. В цій Постанові встановлювалося коло осіб, які не могли брати участь у виборах. Ними визнавалися особи, занесені у списки виборців, якщо вони втратили перед днем виборів виборчі права, навіть у тому випадку, коли вони і отримали виборчу повістку. Особи, позбавлені виборчих прав відповідно до Конституції УРСР і виборчого законодавства, якщо вони беруть участь у виборах, несуть кримінальну відповідальність відповідно до ст. 85 КК УРСР⁶.

У 1937 році було затверджено Положення про вибори в Верховну Раду Союзу РСР, у відповідності до якого КК УРСР було доповнено Постановою ЦВК і РНК УРСР від 2 грудня 1937 р. «Про зміну ст. 85-1 Кримінального Кодексу УРСР і про доповнення цього Кодексу статтею 108-1». Стаття 85-1 була викладена у наступній редакції: «За перешкоджання шляхом насильства, обману, погроз або підкупу громадянину Союзу РСР у здійсненні його права обирати і бути обраним в Ради народних депутатів трудящих – позбавлення волі на строк до двох років»; стаття 108-1 – «за підробку виборчих документів або завідомо неправильний підрахунок голосів при виборах в Ради депутатів трудящих, вчинене посадовою особою Ради або членом виборчої комісії, позбавлення волі на строк до трьох років»⁷. Слід відмітити, що ст. 108 КК УРСР 1927 р. передбачала кримінальну відповідальність за службовий підлог, тобто внесення посадовою особою в офіційні документи або книги завідомо неправдивих відомостей і записів, складання і видачу завідомо неправдивих документів, підробки, підчистки, помітки іншим числом. Карався такий злочин позбавленням волі на строк до двох років⁸. Таким чином, законодавець сформулював норму у ст. 108-1 як спеціальну норму по відношенню до загального поняття службового підлогу. Строк позбавлення волі за цей злочин був вищим на один рік, ніж за службовий підлог.

Ще одним прикладом встановлення кримінальної відповідальності не в статтях Кримінального кодексу, а в підзаконному нормативному акті було Положення про вибори в Верховну Раду УРСР, затверджене Постановою п'ятої сесії ЦВК УРСР тринадцятого скликання 21 лютого 1938 року. В ст. 100 цієї Постанови передбачалося: «Всякий, хто шляхом насильства, обману, погроз або підкупу буде

перешкоджати громадянину УРСР в здійсненні його права обирати і бути обраним у Верховну Раду УРСР, карається позбавленням волі на строк до двох років», а в ст. 101 – «Посадова особа Ради або член виборчої комісії, який вчинив підробку виборчих документів або завідомо неправильний підрахунок голосів, карається позбавленням волі на строк до трьох років»⁹.

Практично, це було майже дослівне повторення диспозицій ст.ст. 85-1 та 108-1 КК УРСР 1927 р. у редакції Постанови ЦВК і РНК УРСР від 2 грудня 1937 р.

Практика встановлення кримінальної відповідальності не кримінальним за своєю суттю законом отримала своє продовження з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 11 жовтня 1945 року «Про затвердження «Положення про вибори в Верховну Раду СРСР», в ст. 109 якого говориться, що будь-яка особа, яка шляхом насильства, обману, погроз або підкупу буде перешкоджати громадянину СРСР вільно здійснювати його права обирати і бути обраним у Верховну Раду СРСР, карається позбавленням волі на строк до 2 років. В ст. 110 цього Указу говориться, що посадова особа Ради або член виборчої комісії, які вчинили підробку виборчих документів або завідомо неправильний підрахунок голосів, караються позбавленням волі на строк до трьох років»¹⁰.

Практично, на період 1955 року вже сформувався інститут кримінальної відповідальності за порушення виборчих прав громадян в тому вигляді, як він існує на сьогодні¹¹.

Наступним етапом, одним із найвизначніших, у розвитку кримінального законодавства як СРСР, так і України (УРСР) було прийняття у 1958 році Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік. Не вказуючи на окремі його положення, їх зміст та значення, обмежимося тільки вказівкою на те, що з 1960 року кримінальне законодавство України розвивалося у відповідності до тих положень, які було викладено і закріплено в Основах.

Слід приділити найбільшу увагу наступним моментам: Основи були ніби Загальною частиною кримінального права; у ст. 7 Основ серед об'єктів, на які посягає злочин, були названі і політичні права; міри соціального захисту замінені поняттям покарання (до цього живалися терміни: «покарання та інші міри соціального захисту», або раніше – «міри соціального захисту»); серед покарань не було передбачене позбавлення виборчих прав. Останній момент можна пояснити прийняттям 25 грудня 1958 року Закону СРСР «Про відміну позбавлення виборчих прав по суду», в якому, зокрема, говорилося, що, визнаючи недоцільність подальшого збереження такої міри кримінального покарання як позбавлення виборчих прав, Верховна Рада СРСР постановляє відмінити застосування позбавлення виборчих прав по суду в якості міри кримінального покарання, а всіх осіб, засуджених до цього покарання, звільнити від нього¹². І цей Закон і Основи були затверджені в один день.

28 грудня 1960 р. Законом Української РСР було затверджено Кримінальний кодекс, який проіснував 41 рік. В главі IV Особливої частини, яка носила назву «Злочини проти політичних і трудових прав громадян», були передбачені практично ті ж склади злочинів, як у першому Кримінальному кодексу незалежної України¹³.

Таким чином, становлення інституту кримінальної відповідальності за порушення виборчих прав відбулось протягом перших 40 років панування радянської влади на території України. Протягом даного періоду відбуваються найбільш значущі зміни у розумінні значення як інституту виборчих прав, так і ролі криміна-

льно-правової охорони таких прав.

І хоча починаючи з середини ХХ століття і по даний час до кримінального законодавства у частині злочинів проти виборчих прав громадян вносились окремі зміни, в основному вони стосувались уточнення вже існуючих норм, конкретизації окремих елементів складу злочину, зміни назв або санкцій статей. Кардинальні ж зміни до кримінального закону за останні півстоліття не вносились.

Враховуючи важливість гарантування вільного виборчого права у сучасній демократичній державі, а також кількість виборів різних рівнів в Україні та потенційні наслідки їх фальсифікації, можливо, настав час комплексно переглянути чинні кримінально-правові норми, які встановлюють відповідальність за перешкодження здійсненню виборчого права.

1. Медіна Л.П. Кримінально-правова характеристика злочинів проти виборчих прав громадян (ст.ст. 157, 158, 159 КК України): Дисерт. ... канд. юрид. наук. – К., 2004. – С. 20. **2.** *Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР, 1917-1952 г.* / Под ред. Голякова И.Т. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1953. – С. 57-60. **3. Михайленко П.П.** Борьба с преступностью в Украинской ССР. – Т. 1. – К., 1966. – С. 452-455. **4.** Там же. – С. 220-222. **5. Михайленко П.П.** Борьба с преступностью в Украинской ССР. Т. 2. – К., 1967. – С. 480. **6.** Там же. – С. 639. **7.** Там же. – С. 667. **8.** Там же. – С. 344. **9.** Там же. – С. 669. **10. Красиков А.Н.** Уголовно-правовая охрана политических, гражданских и иных конституционных прав и свобод человека и гражданина в России. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 2000. – С. 18. **11.** Там же. – С. 18-19. **12.** *Уголовное законодательство Союза ССР и союзных республик.* Т.1. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1963. – С. 41-42. **13.** Там же. – С. 202.